

JUDSKÉ KRÁLOVSTVÍ DOBY ŽELEZNÉ IIA ZNOVU NA SCÉNĚ?¹

Filip Čapek

THE KINGDOM OF JUDAH OF THE IRON AGE IIA: A NEW COM-BACK? Recently started archeological project in Khirbet Qeiyafa in the region of Shephelah has brought a new and substantially stimulating impetus for common interpretative patterns used for Judah of the Iron Age IIA. So far uncovered parts of fortification from the beginning of the 10th century BCE that have been identified with biblical Sha'arayim provide scholarly debate with surprising, although preliminary outcomes, since the project is still in process. According to site authorities, the socioeconomical capacities of Judah, including centralized political structure referring to existence of state, are to be dated not to mid 9th century BCE, as proposed by many in accordance with so called 'low chronology,' but to the early 10th century BCE if not earlier. The very place of Khirbet Qeiyafa thus serves at present as undisputed point of departure for further exploration of the early phases of Iron Age in Judah.

Úvod

Devadesátá léta minulého století a počátek nového milénia s sebou přinesly erozi tradičního pohledu na rané dějiny Izraele. Podstatným prvkem se stalo to, že do zpochybnění biblického obrazu dějin Izraele vstoupila archeologie, která oproti dřívějšímu, spíše afirmativnímu pohledu na biblické dějiny a jimi předkládanou chronologii, přinesla řadu postulátů, které tyto dějiny staví do kritického světla. Dřívější pochybnosti o tomto obraze, vycházející téměř výlučně z biblické kritiky, zvláště v podání německé starozákonní scény, byly postupně přijímány od druhé poloviny 80. let 20. století mezi izraelskými archeology druhé a následně i třetí generace spojené se jmény, jakými jsou Zeev Herzog, David Ussishkin, Benjamin Sass, Alexander Fantalkin a zvláště pak Israel Finkelstein. Tento trend získal nicméně díky nej-

¹ Tato studie je výsledkem výzkumného záměru Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy MSM0021620802 *Hermeneutika křesťanské, zvláště české protestantské tradice v kulturních dějinách Evropy*. Její sepsání by nebylo možné bez konzultací tématu s prof. Yosefem Garfinkelem z Institutu archeologie na Hebrejské univerzitě v Jeruzalémě.

novějšímu výzkumu novou dynamiku, která by se dala přirovnat pohybu kyvadla do opačné polohy. Z důvodu pokud možná co nejméně zaujatého pohledu tento pohyb *nebude* charakterizován pomocí jakýchkoli dalších převlastků. Jakkoli je v této studii představená výšeč bádání zatím ve stadiu formulování základních tezí a k finálnímu stanovení významu dané lokality, popřípadě celé s ní související oblasti je ještě daleko, bližší pojednání má již nyní své opodstatnění.²

Místo, které s uvedenou proměnou souvisí, je od roku 2007 lokalita Chirbet Qeiyafa v Šefele, asi 30 km jihozápadně od Jeruzaléma. Právě v této lokalitě, jež byla doposud ušetřena intenzivně realizované moderní zástavbě, která znamená de facto konec možnosti dalších prací, probíhá archeologický výzkum, který zde bude podrobněji představen. Podle vedoucích vykopávek lze již nyní díky odkryté materiální kultuře hovořit o přelomu v porozumění počátkům dějin raného Judska a o navrácení se k základní biblické chronologii, která byla v posledních dekadách často zpochybňována. Přestože je kampaň teprve ve své první polovině, dosavadní výsledky vyvolaly velkou odezvu nejen v rámci odborných kruhů, ale i mezi laickou veřejností. Skutečnou lavinu reakcí a kontroverzí spustil nález ostraka v druhém roce vykopávek, jež se stalo katalyzátorem a podle všeho i potřebným benefaktorem³ dalšího nebývale velkého zájmu.⁴ Cílem této studie je nejprve představit dění v Chirbet Qeiyafa tak, jak o něm referují autoři vlastního výzkumu, dále pak nastínit základní body z odborné dis-

² Prvním důvodem je početnější české zastoupení na archeologických vykopávkách v Chirbet Qeiyafa v červnu 2011 v rámci projektu Evangelické teologické fakulty Univerzity Karlovy nazvaného *Judsko doby železné IIA podle textů Starého zákona a podle nejnovějšího archeologického výzkumu* (více k tomu viz <http://www.cuni.cz/IFORUM-10771.html>), druhým pak skutečnost, že analýza dané lokality je dílčí součástí projektu *Judah and Israel – Together we Stand, Divided we Fall? Archaeological, Historical, and Theological Encounter with So-called United Monarchy of 10th–8th century BCE* autora této studie.

³ Institucemi, jež se na průběhu prací podílejí zvláště finančně, se postupně staly např. National Geographic, který věnoval v minulém roce tomuto místu obsáhlý článek ve svém 12. čísle, Southern Adventist University, Oakland University nebo Virginia Commonwealth University.

⁴ Vlna zájmu se zvedla zejména po 30. říjnu 2008, kdy Ethan Bronner informoval o vykopávkách a ostraku v článku *Find of Ancient City Could Alter Notions of Biblical David* v The New York Times. Během dvou následujících dní stoupl počet zmínek o Chirbet Qeiyafa na internetu z 80 na 20 000 výskytů. Ostrakon má i své stránky (<http://qeiyafa.huji.ac.il/ostacon.asp>), jež jsou průběžně aktualizovány. V českém prostředí se ostraku věnovaly Lidové noviny 8/11/2008 v příloze Věda s. 25 (rozhovor s Dr. Janem Duškem z Centra biblických studií ETF UK). K dalšímu viz např. Čapek, F., „Davidův návrat – archeologie versus očekávání“, *Maskil* 4 (2009), s. 7.

kuze nad lokalitou, včetně sporných interpretačních míst, a nakonec stručně a obecněji formulovat význam probíhajícího výzkumu v širším kontextu.

Základní fakta a předběžná interpretace

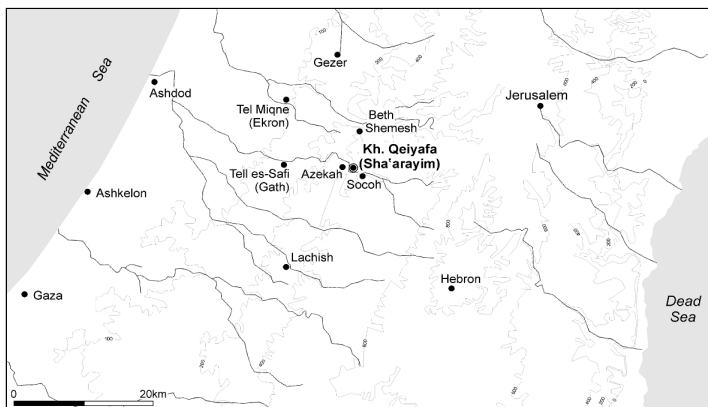
a. základní informace

Lokalita Chirbet Qeiyafa⁵ (328 m n. m., OIG 14603/12267, NIG 19603/62267) v Šefele⁶ je umístěna na pahorku v pravobřežní části údolí Éla.⁷ Toto strategicky významné místo jednak kontroluje důležitý přístup do Judských hor z Pobřežní planiny, jednak poskytuje výhled na severní část Šefely. Celkový rozsah daného místa, které je ohraničeno sedmi sty metry dlouhých masivních hradeb, je 2,3 ha. V lokalitě probíhá od roku 2007 výzkum Institutu archeologie Hebrejské univerzity vedený Yosefem Garfinkelem a Saar Ganorem z Izraelského památkového úřadu. Předpokládá se, že výzkum bude pokračovat do roku 2015, popřípadě 2016 a že bude odkryto celkem 20 % z celkové plochy. Po skončení prací by se z místa měl stát archeologický park přístupný pro veřejnost.

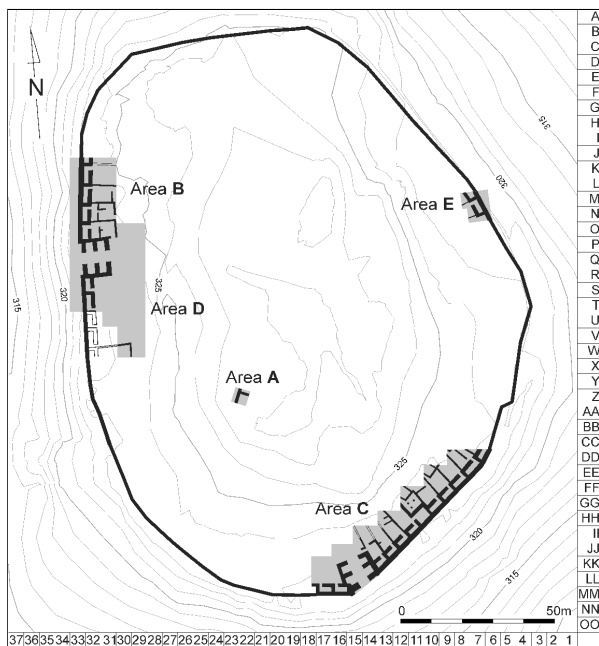
⁵ Název, který bude používán, vychází z oficiálního seznamu archeologických míst státu Izrael (jiná označení jsou např. Chirbet Kaiafa, Chirbet Kiafa nebo Chirbet Qiyafa). Arabský název lokality znamená nejspíše ‚místo se širokým rozhledem‘.

⁶ Šefelu, kterou řada biblických překladů uvádí jako Přímořskou nížinu či nížinu (Dt 1,7; Joz 9,1 a 10,40), lze vymezit na jihu Negevskou pouští (popřípadě úžeji údolím Beer-ševy), na východě Judskými horami, na severu Šáronskou planinou a na západě Pobřežní planinou. Šefela (hebr. הַשְּׁפֵלָה) je spíše mírnou pahorkatinou (srov. německé *Hügelland*) a přechodem mezi Judskými horami a Pobřežní planinou. Překlad nížina vychází z hebr. slovesa שָׁפַל ‚snížít‘, ‚být nízký‘ a podle všeho vyjadřuje ‚jeruzalémskou‘ perspektivu, tedy pohled na danou lokalitu z o poznání výše položených Judských hor.

⁷ K názvu tohoto údolí viz dále.



Mapa oblasti s hlavními městy Filištinů a judského království⁸



Topografický plán s jednotlivými sekcemi (aktualizováno 2011)

⁸ Veškerá v této studii uvedená obrazová dokumentace vychází s laskavým svolením *Khirbet Qeiyafa Excavation*.

V Chirbet Qeiyafa proběhly zatím čtyři kampaně. V letech 2007–2008, z nichž vyšla již souhrnná zpráva,⁹ byly odkryty sekce A a B (ve středu a v severozápadní části lokality v části hradeb s první vstupní branou) a během dvoudenního průzkumu na konci roku 2008 sekce C v jižní části, kde byla objevena druhá brána. Rok 2009 s sebou přinesl jednak významné rozšíření sekce C a pak otevření sekce D, jež je de facto rozšířením nyní již celkově téměř 50 metrů dlouhé sekce B jižním směrem. Předělem těchto dvou sekcí je čtyřkomorová brána, která má svůj protějšek v části C. Pod částí A, kde stála malá byzantská pevnost, byla odkryta vrstva z doby železné IIA.¹⁰ Pro interpretaci lokality je důležité zjištění, že všechny čtyři sekce jsou identifikovány shodně právě jako stratum z doby železné IIA, kterému nepředchází dřívější osídlení. Při zatím poslední kampani z roku 2010 byla otevřena sekce E ve východní části opevnění, jež byla v základové části identifikována rovněž jako součást vrstvy doby železné IIA. V části C byla odkryta celá řada budov, z nichž jsou zajímavé zvláště budova č. 5 s pilíři (předběžně určena jako stáje) a budova č. 7, jež byla předběžně identifikována jako svatyně. V sezóně 2011 má být odkryta především větší část sekce C nalevo od brány a dále pak v téže sekci budou dokončeny práce na odkrytí a identifikaci jednotlivých budov. Sekce D bude prozkoumávána jižním směrem v části hradby a přilehlých budov. Cílem takto zaměřeného bádání je ověřit, zda sekce B, D a C sledují stejný urbanistický plán.¹¹

b. identifikace místa

Objev druhé brány v dozvuku druhé sezóny v roce 2008 měl za následek změnu identifikace lokality z nedaleké Azeky¹² (*Tel Zakarija*) na Šaarajim (heb. שַׁעְרַיִם tj. ‚brány‘ v duálu). Tato lokalizace má své východisko v biblickém textu z 1S 17,52 a dále v seznamu míst dědičného podílu kmene Juda v Joz 15,36 a pak také v 1Pa 4,31–32 při výčtu míst obývaných syny

⁹ Garfinkel, Y. – Ganor, S. (eds.), *Khirbet Qeiyafa Vol. 1. Excavation Report 2007–2008*, Israel Exploration Society/Institute of Archaeology, The Hebrew University of Jerusalem, Jerusalem: Printiv, 2009 (dále jako *Excavation Report*).

¹⁰ K charakteristice této doby viz dále.

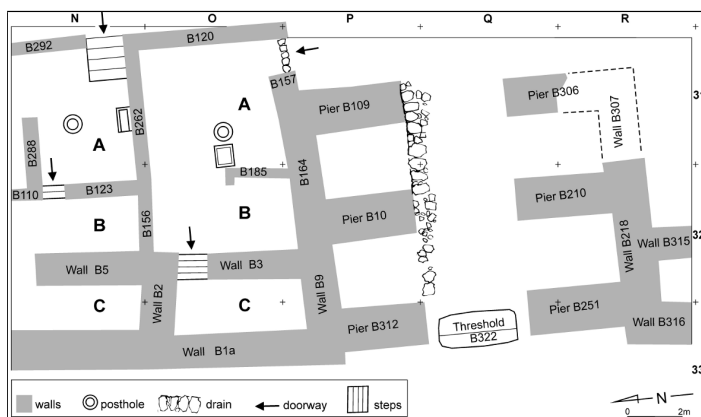
¹¹ Jde např. o to, zda v sekcích B a C k bráně přiléhá na levé straně volné prostranství (*piazza*).

¹² Tato identifikace proběhla nejprve v rámci setkání The Americal School of Oriental Research v přednášce nazvané *Khirbet Kiafa: Biblical Azekah?* (15. listopadu 2007) a pak také v přednáškové řadě Yad Ben-Zvi Institute pod názvem *Ancient Battlefields in the Land of Israel and Neighboring Regions – Historical and Archaeological Aspects: The Iron Age and Persian and Hellenistic Periods* (24. ledna 2008).

Šímeiho. Druhý z textů je součástí seznamu měst kmene Juda, kde Šaarajim následuje po zmínce míst Sóka (*Chirbet Šuwajka*) a Azeky, čímž jsou podle Garfinkela a Ganora položeny základní geografické souřadnice sledovaného místa. Bližší určení lokality je dáno také specifickými prvky rozsáhlého biblického narativu 1S 17 líčícího zápas mezi Izraelem/Judou a Pelištejci. Jakkoli je jeho detailnější pojednání nad rámec této studie, za povšimnutí stojí místopisné zarámování tohoto textu. Pelištejci rozbíjejí své vojenské ležení mezi Sókem, Azekou a Efes-damím (v. 1), tj. již – podle autorů biblického textu – na judském území, v údolí Éla, a sice na levobřežní straně. Izrael se shromažďuje k bitvě v tomtéž údolí, ovšem na jeho pravobřežní straně (v. 2). Znepřátelené strany odděluje údolí Éla.¹³ Další místopisné údaje v textu zaznívají až na samém závěru kapitoly ve v. 52. Izrael poráží Pelištejce a pronásleduje je až tam „kudy se vstupuje do údolí“ (52c) a dále pak „až k branám Ekrónu“ (tamt.). Sumarizující závěr tohoto verše konstatuje, že „ranění Pelištejci padali cestou od Šaarajimu až ke Gat a Ekrónu“ (52d). Šaarajim nemůže být tedy nijak daleko od výše uvedených judských geografik, ta jsou spíše východiskem a dvě pelištejská města, tj. Gat a Ekrón vzdálenějším koncem celé válečné epizody. Pokud lze tedy Šaarajim blíže určit, pak se jedná, již podle názvu, o místo na judském území a nejspíše západně od původního ležení Saulových vojsk. Jako jedno z možných míst se nabízí právě Chirbet Qeiyafa. Biblické texty tuto identifikaci podle Garfinkela a Ganora potvrzují.

Hlavní argument pro ztotožnění Chirbet Qeiyafy se Šaarajim je ovšem materiální povahy a vychází ze skutečnosti, že ve zkoumané lokalitě byly objeveny dvě brány. Konkrétně se jedná o čtyřkomorové brány v jižní a severozápadní části hradeb. Opevnění s dvěma branami není doloženo nikde jinde v Judsku ani Izraeli. I daleko rozsáhlejší starověká města, jakými jsou například Megido nebo Lakíš, mají pouze jednu bránu. Tím je podle autorů archeologického výzkumu volba jasná: Chirbet Qeiyafa je starověké judské město Šaarajim.

¹³ ČEP zde snad jako jediný překládá uváděnou lokalitu jako ‚dolinu Posvátného stromu‘. Jako údolí Éla překládá KJV, RSV, NAS, BKR a B21, jako údolí terebintů překládá VUL, TOB a ELB. Výraz תלם označuje dlouhověký strom řečík terpentýnový (nebo terebintový), popř. řečík palestinský z rodu *Pistacia*, často přeznačený v překladech na dub (tak LUT, LUO). Arabské označení zní *Vádi es-Sunt*, tedy údolí akácií.



Secke B: Schématický plán komorových hradeb, čtyřkomorové brány a přilehlých obydlí z doby železné IIA

c. povaha opevnění a osídlení

S průběhem postupujícího odkrývání lokality se ukázalo, že jde o masivně opevněné¹⁴ starověké město menšího rozsahu¹⁵ s rozvinutou strukturou hradeb, které tvoří zadní trakty na sebe navazujících obydlí. Hradby jsou, stejně jako obě brány, komorové. Z povahy opevnění se na základě převažující klasifikace nejprve usuzovalo, že jde o fortifikační typ doložený v Judsku spíše z pozdějších období, konkrétně z poloviny 9. století BCE, a že Šaarajim pochází ze stejného časového údobí. V předchozím období, tj. rané době železné IIA, k němuž jsou přiřazovány Arad XII, Beer-ševa VII nebo Lakíš V, nejsou takto opevněná sídla doložena. Města byla uzavřena vnější periferií tvořenou zadními trakty budov, ne však hradbami. S typem opevnění nalezeného v Chirbet Qeiyafa souvisejí až Arad XI, Beer-ševa VI a Lakíš IV, tedy již opevněná města. Sledovaná lokalita je tak zatím nejstarším doloženým opevněným městem svého druhu v Judsku.

Také povaha osídlení je typická pro judská města 9. a 8. století BCE. Jednotlivé budovy oddělují zdi tvořené zpravidla jednou řadou na sebe usazených kamenů a jejich zadní trakty tvoří masivní komora, která je již součástí hradby. Stejně architektonické prvky jsou užity v Beer-ševě, Tell-en Nasbe (biblické Mispě), Bet-šemeši nebo v Tel Bet-mirsím. Tato města jsou spojo-

¹⁴ Některé z kamenů váží až 5 tun a jejich celková hmotnost je odhadována na 200 000 tun.

¹⁵ Chirbet Qeiyafa je autory označováno jako ‚plné město‘ (z hebr. עיר המלואה).

vána s výše uvedenými stoletími, a proto vše nasvědčovalo tomu, že Chirbet Qeiyafa je dalším z měst doby železné IIB (9. století BCE). Jak bude doloženo, analýza místa vedla autory archeologického výzkumu nicméně k odlišným závěrům.

d. stratigrafie

V Chirbet Qeiyafa bylo zatím ve všech sekcích odkryté stratum doby železné IIA. Kromě malých zlomků keramiky ze střední doby bronzové II mu nepředchází doklad o dřívějším osídlení. Po tomto stratu následují raně helenistická doba, římská a byzantská doba a doba otomanská. Autoři výzkumu nicméně upozorňují, že těchto pět období nelze interpretovat tak, že by lokalita byla víceméně kontinuálně osídlena. Výchozí je masivní stratum doby železné IIA a stratum z doby helenistické charakterizované specifickou skladbou zdí (vzor ‚*herring bone*‘) a mincemi z druhé poloviny 4. století BCE,¹⁶ jež je překryté 20–40 cm svrchní zeminy. Autoři místo podle rozsahu té které vrstvy charakterizují jako „osídlení jednoho časového údobí, a to doby železné IIA“,¹⁷ označené v celkové klasifikaci jako stratum IV.¹⁸

e. datování (keramika a radiometrie)

Ústřední témata, na něž autoři archeologické kampaně v Chirbet Qeiyafa průběžně poukazují, se týkají zařazení starověkého Šaarajim na časovou osu a určení etnika, jež místo obývalo. Povaha osídlení i opevnění odkazuje podle typologie užitě z jiných lokalit na již zmíněné 9. století BCE. Garfinkel a Ganor docházejí na základě relativní i absolutní chronologie k odlišnému závěru.

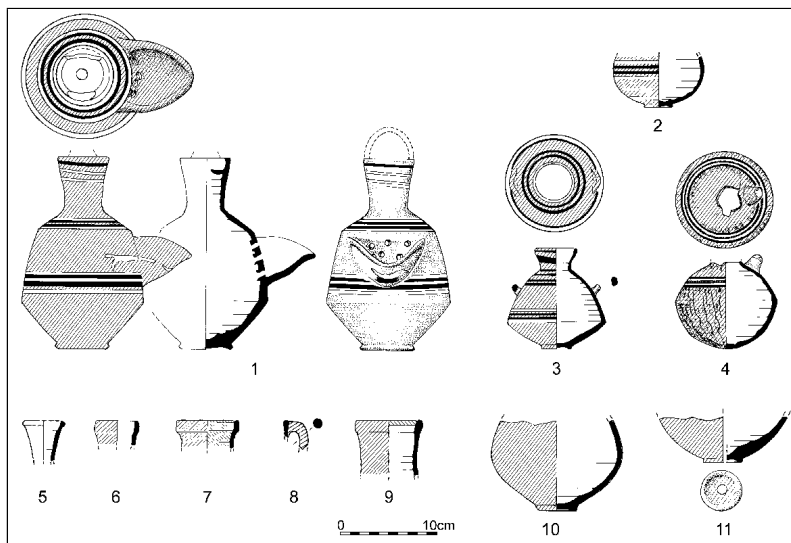
Relativní chronologie Chirbet Qeiyafa je určována pomocí analýzy keramiky (analyzoval Hoo-Goo Kang spolu s Garfinkelem). *Horní limitace* vychází z absence pelištejské ‚degradované‘ (*debased*) keramiky¹⁹ známé

¹⁶ K mincím nalezeným v Chirbet Qeiyafa viz Farhi, Y., „The Coins“, in: *Excavation Report*, s. 231–240.

¹⁷ Garfinkel, Y. – Ganor, S., „Khirbet Qeiyafa in Survey and in Excavations: A Response to Y. Dagan“, *TA 37* (2010), s. 67–78, zde 72.

¹⁸ Jednotlivá strata jsou následující: **I.** doba otomanská, **II.** doba raně islámská, byzantská, pozdní a raná římská, pozdní helenistická (hasmoneovská), **III.** doba raně helenistická, **IV.** raná doba železná IIA, **V.** střední doba bronzová II.

¹⁹ K diskuzi viz Dever, W. G. – Gittin, S. (eds.), *Symbiosis, Symbolism, and the Power of the Past: Canaan, Ancient Israel, and Their Neighbors from the Late Bronze Age through Roman Palaestina*, Winona Lake: Eisenbrauns, 2003.



Keramika doby železné IIA: ašdódská keramika

z Tel Qasile X, Tel Mikne IV, Aškalónu XIV, ale také nepelištejské keramiky CRJ (*collared-rim jar*).²⁰ Tím je vyloučena možnost datovat místo do pozdní doby železné I., tj. dříve než do druhé poloviny 11. století BCE.²¹ V Chirbet Qeiyafa je naopak doložena pozdější pelištejská, tzv. raná ašdódská keramika (Ašdód I)²² z konce 11. století a z 10. století BCE spolu s keramikou místní proveniencie.²³ *Dolní limitace* se opírá o absenci pozdní pelištejské zdobené keramiky, tj. Ašdódu II, známé např. z Gatu (t. č. stratum 4

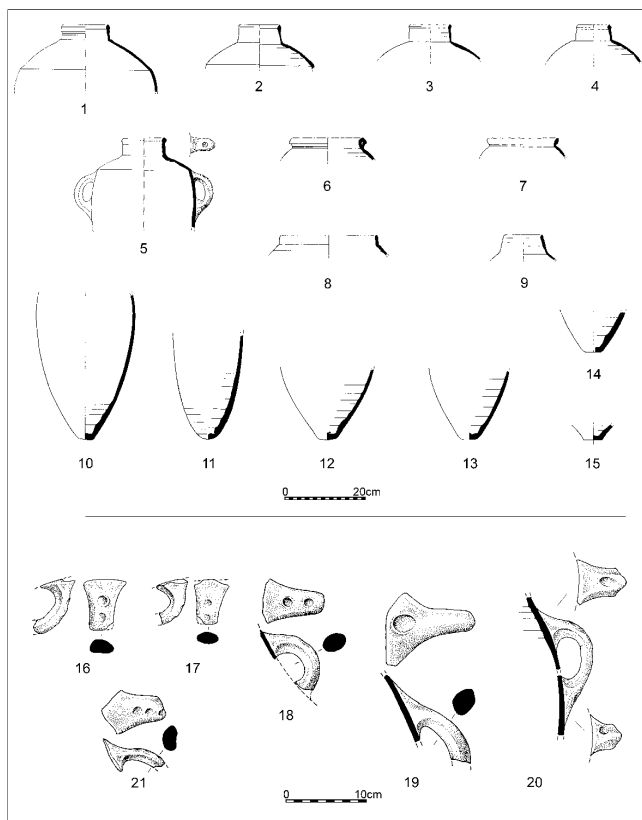
²⁰ K interpretaci vztahu CRJ a pelištejské keramiky viz Čapek, F., „Archeologie a Bible: Polarita, Komplementarita, Exkluzivita a Harmonie“, *Univerzum* 1 (2010), s. 22–25, zde 24.

²¹ Garfinkel s Kangem dělí pelištejskou keramikou na **monochromatickou**, též známou jako Mykénská IIIC1b (12. století BCE), **bichromatickou** (polovina 12. a počátek 11. století BCE), **degradovanou** (druhá polovina 11. století BCE), **střední zdobenou** (= **ašdódská I**; konec 11. a 10. století BCE) a **pozdní zdobenou** (= **ašdódská II**; konec 10. a 9. století BCE). K diskuzi viz také dále.

²² Kang, H.-O. – Garfinkel, Y., „Ashdod Ware I: Middle Philistine Decorated Ware“, in: *Excavation Report*, s. 151–160.

²³ K tomu viz dále.

datované kolem roku 830 BCE),²⁴ Ekrónu a dále pak keramiky z Lakíše V, Tel Bataš IVA (biblická Timnata; srov. Sd 14,1) a Aradu XI.



Keramiky doby železné IIA: místní keramika s otiskem palce

Absolutní chronologie, která zajišťuje přesnější stanovení časového rámce, vychází z radiometrického měření ohořelých olivových pecek v laboratořích *Oxford Radiocarbon Accelerator Unit* z roku 2008, kde byly ve dvou sadách měřeny čtyři vzorky. Zatímco první měření nepřineslo uspokojivé výsledky, protože byly vzorky odebrány přímo z komorových zdí, kde ne-

²⁴ Kang – Garfinkel, „Ashdod Ware I“, s. 158: „The dating of this stage remains unknown, but we can estimate it to the late tenth/early ninth centuries BCE. Further excavations at Philistine sites may clarify this aspect.“

bylo možné vyloučit vnější vlivy, druhé měření, již ze zabezpečeného odběru dále od hradeb ve stratu IV, stanovilo na základě zprůměrování rozsah analyzovaného materiálu mezi roky 1051–969 BCE (s 77,8% pravděpodobností) nebo 963–931 BCE (s 17,6% pravděpodobností), tedy, jak Garfinkel a Ganor s odkazem na biblickou chronologii poznamenávají, spíše do doby Davida (cca 1000–965 BCE) než do doby Šalomouna (965–930 BCE).²⁵

f. etnické zařazení

Chirbet Qeiyafa je opevněným městem s komorovými branami a se zřetelným urbanistickým uspořádáním, jež je shodné s judskými městy 9. a 8. století BCE, jakými jsou Beer-ševa, Tell-en Nasbe, Bet-šemeš a Bet-mirsím. Absolutní i relativní datování sledované lokality nicméně tato sídla časově předchází. Co to znamená? Jednak to, jak Garfinkel a Ganor konstatují, že dosavadní průzkum místa samotného i Šefely obecně nebyl dostatečný²⁶ a pak také, že vývoj v Judsku doby železné IIA není homogenní a je tedy třeba mezi jednotlivými místy i fázemi vývoje co možná nejvíce diferencovat.²⁷ Chirbet Qeiyafa představuje výmluvný doklad o významné socioekonomické kapacitě raného Judska a je důkazem pro existenci opevněných měst v 10. století BCE. Pevnost v nárazníkové zóně s vlivnou Pelišteou znamenala zajištění západní hranice a podle některých badatelů dokonce i ohrožení pro vlivného souseda. Tak uvažuje například Amihai Mazar, který navrhuje zmenšující se vliv blíže položeného, a tedy ohroženějšího pelištejského Ekrónu, jehož rozloha se v 10. století BCE zmenšila z dvaceti hektarů sotva na pětinu, a vzrůstající vliv vzdálenějšího Ašdódu interpretovat jako výsledek tlaku ze strany na východě se objevujícího království Davida a Šalomouna. Podle Mazara je možné, že Ekrón „ztratil mnoho ze svého zázemí v údolí Sorék²⁸ a velká část populace se přesunula směrem ke Gatu a Ašdódu“.²⁹

²⁵ Garfinkel, Y. – Ganor, S., „Site Location and Setting and History of Research“, in: *Excavation Report*, s. 25–46, zde 35.

²⁶ Garfinkel – Ganor, „Khirbet Qeiyafa in Survey“, s. 71 a 77.

²⁷ K tomu viz Herzog, Z. – Singer-Avitz, L., „Redefining the Centre: The Emergence of State in Judah“, *TA* 31 (2004), s. 209–244.

²⁸ ČEP překládá שורק נהל jako ‚Hroznový úval‘, BKR ponechává Sorek.

²⁹ Finkelstein, I. – Mazar, A. – Schmidt, B. B. (eds.), *The Quest for Historical Israel: Debating Archaeology and the History of Early Israel*, SBL 17, Leiden/Boston: Brill, 2007, s. 135. Mazar zároveň upozorňuje na nezpochybnitelnou obeznamenost 1S 17 s reáliemi 10. nebo nejpozději 9. století BCE. Biblický příběh zmiňuje Gat (*Tell es-Safi*), ačkoli se toto město po válečném tažení Chazaele z druhé poloviny 9. století BCE již nevzpamatovalo a Sargon II

Jaké jsou další důkazy pro etnické zařazení Chirbet Qeiyafa mezi judská města? Garfinkel a Ganor na tuto otázku odpovídají celou sadou argumentů, které je namísto pro komplexní porozumění interpretace dané lokality alespoň ve stručném výčtu uvést, a to i proto, že lze z jejich četnosti vyčíst, jak je téma *etnického zařazení* v současné archeologické diskuzi o dějinách starověkého Judska/Izraele klíčové. Pro zařazení lokality mezi judská města doby železné IIA hovoří:

- i. Geografické umístění v rámci Judska.
- ii. Vlastní výskyt zeměpisného názvu Šaarajim v seznamu judských měst (1S 17,52 a pak zvl. Joz 15,36).
- iii. Absence vepřových kostí, které jsou v téže době doloženy z pelištejského Ekrónu a Aškalónu a naopak chybí v dalších judských lokalitách (např. v Bet-šemeši).³⁰
- iv. Přítomnost anikonického kultu. Nebyly nalezeny žádné artefakty, jež by byly předmětem kultu. V roce 2010 byla odkryta svatyně, svého druhu nejstarší judský kultický objekt objevený moderním badáním. Tím, že předchází časově Šalomounovu chrámu, jde o doklad o ustavování kultu v období formování judského království.³¹
- v. *Desakralizace* kultických objektů, konkrétně 70 cm vysoké maseby v sektoru B, která byla zabudována do zdi vrchní částí směrem dolů.³²
- vi. Specifická keramika, která není doložena na sousedním pelištejském území (např. mísa určená nejspíše k pečení [*baking tray*], džbány s otiskem palce [*thumbed jar impression*]). Petrografická analýza potvr-

jej líčí jako závislé na Ašdódu. Později, podle asyrských záznamů ze 7. století BCE, se Gat ze seznamu pelištejských měst vytrácí zcela. Biblický příběh je podle Mazara dokladem „o skutečnosti raného 9. století či jeho poloviny“ (tamt. 18). K témuž viz také Garfinkel, Y. – Ganor, S., Khirbet Qeiyafa: Sha'arayim, *JHS* (2008), Article 22, s. 6: „As by the end of the 9th century BCE Gath disappeared as a political power, these traditions must have been created at an earlier time.“

³⁰ Kehati, R., „Faunal Assemblage“, in: *Excavation Report*, s. 201–208. Dále k témuž Faust, A. – Lev-Tov, J., „The constitution of Philistine identity: ethnic dynamics in twelfth to tenth century Philistia“, *OJA* 30 (2011), s. 13–31; Bunimovitz, S. – Lederman, Z., „A Border Case: Beth-Shemesh and the Rise of Ancient Israel“, in: Grabbe, L. L. (ed.), *Israel in Transition: From Late Bronze II to Iron IIA (c. 1250–850 B.C.E.)*, Vol. 1. The Archaeology, New York/London: T&T Clark, 2008, s. 22–31.

³¹ K tomu viz http://qeiyafa.huji.ac.il/Reports/ASOR_2010.pdf

³² Garfinkel, Y., „The Standing Stone near the Western City Gate“, in: *Excavation Report*, s. 195–200.

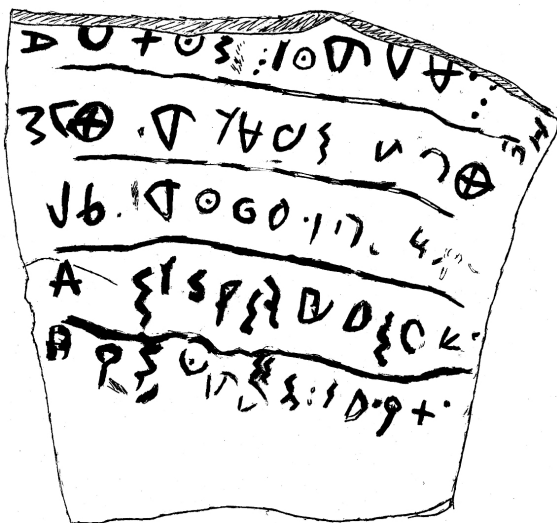
- dila, že materiál na výrobu této keramiky pochází z přilehlého údolí Éla.
- vii. Absence pozdní pelištejské keramiky známé z Ekrónu a odlišnosti ve srovnání s keramikou z Gatu.
 - viii. Způsob přípravy potravin a stravovací zvyklosti (srov. body iii., vi., vii).
 - ix. Urbanistická podoba.
 - x. Hlavní brána orientována směrem na Jeruzalém.
 - xi. Nalezené ostrakon (k tomu viz dále).

g. epigrafika

Snad nejsledovanějším a mediálně nejúspěšnějším nálezem z Chirbet Qeiyafa je ostrakon objevené k závěru kampaně v roce 2008 v sekci B v základní vrstvě z doby železné IIA. Na ostraku o rozměrech 15×16,5 cm, jež pochází z většího džbánu, je na vnitřní straně černým inkoustem napsán text o celkem padesáti písmenech, z nichž lze čtyřicet víceméně rekonstruovat. Džbán byl podle petrografické analýzy stejně jako velká část další keramiky vyroben z jednoho typu hlíny pocházející z přilehlého údolí Éla. Od keramiky z nedalekého Tell es-Safi (15 km) se použitý materiál liší větším množstvím úlomků vápence, a je proto velmi pravděpodobné, že „nádooba pochází z oblasti Chirbet Qeiyafa“.³³

Součástí analýzy ostraka bylo jeho zobrazení pomocí čtyř různých laboratorních testů ve čtyřech různých institucích ve Spojených státech. Prvním byl hyperspektrální test ve Fitchburgu, MA, druhým spektrometrální zobrazení provedené v laboratoři CRI Inc., ve Woburnu, MA, třetím digitální fotografické zobrazení ostraka v laboratoři MegaVision, Inc., v Santa Barbaře, CA a čtvrtým FLIM (fluorescence lifetime imaging) zobrazení v Cedars-Sinai Medical Center Imaging Laboratory v Los Angeles, CA. Uvedené testy poskytují lepší náhled na text ostraka, a tím i snadnější porozumění jeho písmu.

³³ Ben-Shlomo, D., „Petrographic Analysis of Iron Age Pottery“, in: *Excavation Report*, s. 161–173, zde 163.



Nákres ostraka od H. Misgava

Autoři zprávy z Chirbet Qeiyafa spolu s Haggai Misgavem navrhují na základě nově předložené klasifikace označovat písmo na ostraku za pozdní kenaánské (doba železná I a IIA)³⁴ a zároveň za nejstarší hebrejský nápis,³⁵ který se jasně liší od nápisu ze stejné doby nalezeného v Tell es-Safi v roce 2005.³⁶ Ostraku se ve zprávě samostatně věnuje také Ada Yardeni,³⁷ která považuje text za semitský a možná hebrejský. Na ostraku jsou zaznamenána semitská slova, popř. slovesné kořeny (hebr. מלך שפט עשה עבר) a – jak dále Yardeni dodává – „semitský, možná hebrejský text zmiňuje službu/sluhu, soudícího / soudce, Bohy (?), pána (?)/ dítě (?), odplatu, krále a možná od-

³⁴ K tomu viz Misgav, H. – Garfinkel, Y. – Ganor, S., „The Ostrakon“, in: *Excavation Report*, s. 243–257, zde 246: „It seems appropriate to replace the older terms (Proto-Sinaitic, Proto-Canaanite and Old-Canaanite) with term Canaanite writing, distinguishing two phases: Early Canaanite and Late Canaanite.“

³⁵ *Ibid.*, s. 254.

³⁶ Jde o nápis nalezený v Tell es-Safi pod vrstvou destrukce datované do 9. století BCE, který je podle autorů archeologického výzkumu v této lokalitě napsán na keramice typické pro ranou dobu železnou IIA. Nápis obsahuje dvě nesemitská jména napsaná v protokenaánském písmu. Díky podobnosti jmen s biblickou postavou Goliáše se tento artefakt někdy nazývá ‚Goliášův zlomek‘. Dále viz Maeir, A. – Wimmer, S. – Zukerman, A. a Demsky, A., „A Late Iron Age I/Early Iron Age IIA Old Canaanite Inscription from Tell es-Safi/Gath, Israel: Paleogeography, Dating, and Historical-Cultural Significance“, *BASOR* 351 (2008), s. 39–71.

³⁷ Yardeni, A., „Further Observation on the Ostrakon“, in: *Excavation Report*, s. 259–260.

danost / zákaz“.³⁸ Autorka na závěr uvádí i druhou, méně pravděpodobnou interpretaci, a sice, že jde o seznam jmen, protože všechna na ostraku doložená slova a slovesné kořeny se objevují také ve vlastních jménech.³⁹

Důležité jsou závěry, které Garfinkel a Ganor z nálezu a jeho širšího kontextu vyvozují. Text podle nich vyjadřuje kontinuální sdělení, a není tedy pouhým seznamem nespojitých slov. Jde o dílo zkušeného písaře, který „měl v dané komunitě již určitý statut“.⁴⁰ Počáteční slova textu by podle nich mohla pocházet ze soudní nebo etické oblasti (viz slova: nečinit, soudit, vykořisťovat), závěr by pak mohl spadat do oblasti politiky a správy (viz slova: člověk, král/království). Závěrečný úsudek potvrzuje lokalita jako taková. Chirbet Qeiyafa je „královská pevnost z raného období sjednocené monarchie a dopis nalezený v blízkosti městských bran je dokladem o kultivované organizaci správy města i přes jeho nevelký rozsah“.⁴¹ Díky jasnému stratigrafickému zařazení lze podle autorů také dále domýšlet cestu, která vedla od tohoto textu 10. století BCE směrem k sepisování a ustavování biblických příběhů.

h. širší kontext a interpretace

Soubor poznatků získaných z jednotlivých analýz lokality Chirbet Qeiyafa vede Garfinkela a Ganora k zásadnímu prohlášení, které je dokladem o pomyslném pohybu kyvadla, zmíněném v úvodu této studie. Jako klíčová zde zaznívá otázka, *kdy došlo k přechodu mezi dobou železnou I a dobou železnou II?* Dříve užívaná základní klasifikace spojená s tzv. vysokou chronologií (*high chronology*), která za tento bod přechodu uváděla rok 1000 BCE, byla od 90. let 20. století zpochybňována nízkou chronologií (*low chronology*), jež posouvá počátek doby železné II o osmdesát, popř. sto let později, tedy mezi roky 920–900 BCE. Nyní, prostřednictvím výsledků z Chirbet Qeiyafa, dochází k renesanci původnější klasifikace, či dokonce k jejímu posunu proti časové ose až na počátek 11. století BCE, takže sami autoři navrhuji považovat za přechod doby železné I a doby železné II časový úsek

³⁸ *Ibid.*, s. 260.

³⁹ *Ibid.*

⁴⁰ Misgav et al., in: *Excavation Report*, s. 254.

⁴¹ *Ibid.*, s. 256.

vymezený roky 1015–1010 BCE a pracovní jej s jistou nadsázkou a zadostiučiněním nazývají velmi vysoká chronologie (*ultra high chronology*).⁴²

| | vysoká chronologie (<i>high chronology</i>) | nízká chronologie (<i>low chronology</i>) | modifikovaná konvenční chronologie (<i>MCC</i>) |
|-------------------------|---|---|---|
| doba železná I | 1200–1000 BCE | 1125/1071–920/900 BCE | 1200/1140–970 BCE (964–944 BCE) ⁴³ |
| doba železná IIA | 1000–930 BCE | 920/900–845 BCE | 970–840/830 BCE |
| doba železná IIB | 930–721 BCE | 845–722 BCE | 840/830–732/701 BCE |
| doba železná IIC | 721–586 BCE | 722–586 BCE | 732/701–605/586 ⁴⁴ BCE |

vysoká, nízká a modifikovaná konvenční chronologie (srovnání)

Jakkoli se diskuze kolem preferovaného typu chronologie může zdát nedůležitá, jde v ní o mnoho, protože se dotýká základních dějinně doložitelných počátků konkrétního starověkého státního útvaru, na něž se odkazuje také novodobý stát Izrael. Nízká chronologie, jejíž místo „původu“⁴⁵ je ne

⁴² Garfinkel – Ganor, „Khirbet Qeiyafa: Sha’arayim“, *JHS* 8, čl. 22 (2008), s. 5. Pro terminologické vyjasnění je zde namístě uvést, že tzv. vysoká (nebo také biblická) chronologie je někdy označována jako běžná či konvenční chronologie (*conventional chronology*) a její modifikovaná verze nese označení upravená konvenční chronologie (*modified conventional chronology*). Přívlastek ‚vysoká‘ byl do odborné diskuze zaveden stoupenci nízké chronologie s jasným předznamenáním, že jde o chronologii chybnou či překonanou. Toto základní rozlišení se i přes snahu nabídnout diferencovanější terminologii ujalo. K detailnější diskuzi viz Mazar, A., „The Debate over the Chronology of the Iron Age in the Southern Levant: Its History, the Current Situation, and a Suggested Solution“, in: Levy, T. E. – Higham, T. (eds.), *The Bible and Radiocarbon Dating: Archaeology, Text and Science*, London: Equinox, 2005, s. 15–30; Sharon, A. – Gilboa, A. – Jull, T. – Boaretto, T., „Report on the First Stage of the Iron Age Dating Project in Israel: Supporting a Low Chronology“, *Radiocarbon* 41/1 (2007), s. 11–46.

⁴³ S MCC je spojen zvláště A. Mazar, který přechod mezi dobou železnou I a IIA nedávno poupravil (viz údaj v závorce). Srov. Mazar, A. – Ramsey, B., „14C Dates and the Iron Age Chronology of Israel: A Response“, *Radiocarbon* 50 (2008), s. 159–180 a v reakci pak Finkelstein, I. – Piasetzky, E., „The Iron I/IIA Transition in the Levant: A Reply to Mazar and Bronk Ramsey and a New Perspective“, *Radiocarbon* 52 (2010), s. 1667–1680.

⁴⁴ Ke kritice dolní limitace doby železné rokem 586 BCE viz např. Vieweger, D., *Archäologie der biblischen Welt*, Göttingen: Vandenhoeck&Ruprecht, 2006, s. 54–56.

⁴⁵ Prvním badatelem, který prosazoval nízkou chronologii, byl ve skutečnosti pravděpodobně G. J. Wightman. Jeho návrh předložený ve dvouřádkové dizertaci na Univerzitě Sydney na

náhodou moderní a kosmopolitní Tel Aviv, *de facto* způsobila zminení judského království Davida a Šalomouna před rozdělením (cca 930 BCE) ze scény a veškeré s ním spojené představy prohlásila za pozdější *retrospektivní* dějiny, které nemají oporu v materiální kultuře a evidenci doby, o níž se vede spor. Podle Finkelsteina a dalších vzniklo judské království až po založení teritoriálního státu na severu, tj. také ze Starého zákona známého Izraele (první polovina 9. století BCE), a to více než o celé století později, než se usuzuje na základě vysoké chronologie.⁴⁶ Garfinkel, institučně vázaný k tradicím nesrovnatelně bližšímu Jeruzalému a Hebrejské univerzitě, svým pojetím lokality Chirbet Qeiyafa staví znovu na scénu Judsko jako centralizovaný, rozvinutý a nábožensky profilovaný státní útvar doby železné IIA a 10. století BCE, který svým počátkem o celé století předchází vzniku Izraele⁴⁷ a který je schopný obstát i tak významně lokální velmoci, jakou je na západě sousedící Pelištea.⁴⁸

Diskuze a kontroverze

a. stratigrafie a lokalita

Archeologickou kampaň v Chirbet Qeiyafa a postupné zveřejňování jejích výsledků provází řada recenzí, analýz a komentářů z řad archeologů, historiků a biblických badatelů. Jako jeden mezi prvními zazněl v roce 2009 v periodiku *Tel Aviv* kritický hlas Yehudy Dagona z Izraelských starožitností, který z výsledků vlastního dlouhodobého projektu *The Judaeian Shephelah Survey Project* usuzuje nad danou lokalitou na podstatně jiný scé-

zvané *Studies in the Stratigraphy and Chronology of Iron Age II–III in Palestine* v roce 1985, byl podroben kritice nejen z míst, kde to bylo možné předpokládat, ale také překvapivě právě od Finkelsteina. K tomu viz Wightman, G. J., „The Myth of Solomon“, *BASOR* 277/278 (1990), s. 5–22; Finkelstein, I., „On Archaeological Methods and Historical Considerations: Iron Age II Gezer and Samaria“, *BASOR* 277/278 (1990), s. 109–119 a Dever, W. G., „Of Myths and Methods“, *BASOR* 277/278 (1990), s. 121–130.

⁴⁶ K tomu viz Finkelstein et al., *The Quest for Historical Israel* a zde zvl. část „The Tenth Century: The New Litmus Test for the Bible’s Historical Relevance“ (s. 99–140).

⁴⁷ Garfinkel, Y. – Ganor, S., „Khirbet Qeiyafa in Context“, in: *Excavation Report*, s. 3–18, 15: „Independent dating suggests that the Kingdom of Judah rose approximately in 1000 BCE, as indicated by the radiometric results from Khirbet Qeiyafa. The Kingdom of Israel developed approximately in 900 BCE.“

⁴⁸ Uvedené regionální rozlišení v preferenci vysoké či naopak nízké chronologie není výlučné. Např. Ilan Sharon, stoupenec nízké chronologie, je institučně vázán k Hebrejské univerzitě a zde k Institutu archeologie.

nář.⁴⁹ Biblické sídlo Šaarajim navrhuje na základě plošného topografického průzkumu (*survey*) identifikovat se severozápadněji položeným Chirbet eš-Šar'ia (OIG 14588/12462, NIG 19588/62462) a hradby jako takové datovat do doby helenistické. Keramiku, kterou Garfinkel a Ganor datují do doby železné IIA, Dagan nepovažuje za kompaktní a co do stratigrafického určení za exkluzivní, nýbrž za doklad o delším časovém intervalu (trvajícím až do doby železné IIB a IIC). Kritická výtka padá i na doslovné porozumění Joz 15,36. Dagan zde zmínku o Šaarajim nepovažuje za faktickou místopisnou glosu, nýbrž za ideologicky profilovaný program.⁵⁰ Na stejném místě knihy Jozue nachází Dagan i skutečný biblický protějšek pro Chirbet Qeiyafa, jímž není Šaarajim, ale Adatajím.

Odpověď na uvedené Daganovy výtky přichází ve stejném periodiku o rok později. Garfinkel spolu s Ganorem postupně všechny přednesené výhrady odmítají jako nepodložené a poukazují zvláště na s nimi spojenou metodologickou inkonzistenci. Ta spočívá především v představě, že plošný topografický průzkum dokáže komplexně odhalit dějiny osídlení. Daganův průzkum podle autorů chybně interpretuje hlavní fázi osídlení, tj. rané 10. století BCE, protože vychází z analýzy keramiky ze svrchní vrstvy zeminy, kde chybí zakotvení v konkrétním stratigrafickém kontextu. Potenciál plošného průzkumu ve srovnání se stratografií shrnují autoři odpovědi slovy: „Průzkum představuje pro odhalení dějin konkrétní lokality limitovaný prostředek. Datování dějin stavební činnosti může být spolehlivě zkoumáno pouze prostřednictvím stratigrafie.“⁵¹

Jiný pohled na Chirbet Qeiyafu nabízí také Nadav Na'aman, který se k tématu vyjádřil ve dvou příspěvcích v *The Journal of Hebrew Scriptures*. Na'aman odmítá absenci vepřových kostí a pelištejské keramiky jako relevantní důkazní materiál o judské provenienci lokality a upozorňuje na obecně známou dvojí tradici biblického podání o Goliášovi (1S 17 a 2S 21),

⁴⁹ Dagan, Y., *The Shephelah during the Period of the Monarchy in Light of Archaeological Excavations and Survey* (hebrejsky, dizertace podaná na univerzitě v Tel Avivu v roce 1992); týž, „Cities of the Judean Shephelah and Their Division into Districts Based on Joshua 16“, *Erlsr* 25 (1996), s. 136–46.

⁵⁰ Dagan, Y., „Khirbet Qeiyafa in the Judean Shephelah: Some Considerations“, *TA* 36 (2009), s. 68–81.

⁵¹ Garfinkel – Ganor, „Khirbet Qeiyafa in Survey and in Excavations: A Response to Y. Dagan“, *TA* 37 (2010), s. 67–78.

kdy zvláště druhá z nich, konkrétně devatenáctý verš z 2S 21 vnáší jiné světlo do dané problematiky. Tento text zní následovně:

Když se znovu strhl boj s Pelištejci v Góbu, Elchánan, syn Jaare Oregíma Betlémského, ubil Goliáše Gatského. Násada jeho kopí byla jako tkalcovské vrátilo.

První, známější příběh z 1S 17 Na'aman považuje za pozdější redakčně upravený text, zatímco druhý text, jakkoli také s odstupem zpracovaný, za literární otisk skutečných událostí. Výchozím zdrojem je zde pro Na'amana tzv. Kronika raných izraelských králů (*The chronicle of the early Israelite kings*) zachycující starší ústní tradice, kterou Na'aman sám v dřívějších studiích datoval do první poloviny 8. století BCE.⁵² Nyní tento badatel navrhuje počítat s ještě ranějším datem dané kroniky. Zdůvodnění je následující: Pokud kronika uvádí Davidův nástup na trůn pomocí vzpomínky na ještě existující a osídlené místo Chirbet Qeiyafa, jež bylo zničeno na počátku 9. století BCE, pak je tato vzpomínka velmi stará.

Jakkoli se Garfinkel, Ganor a Na'aman víceméně shodují na starobylosti uvedených textů, liší se, v důsledku jejich rozdílné preference (Garfinkel a Ganor 1S 17, Na'aman 2S 21), ve stanovení vlastního biblického názvu lokality. Místem, kde David/Elchánan zápasil, je podle Na'amana biblická lokalita Gób, která je identická se současnou archeologickou lokalitou Chirbet Qeiyafa. Tehdy šlo, jak Na'aman dodává, o pelištejskou pevnost na hranici s Judskem, blízko níž se judská vojska soustředila, aby pak po vítězném postupu na západ ohrozila i samotné sídelní místo pelištejského království Gat. Pozdější tradice, jak autor dále dodává, z pochopitelných důvodů přičkla vítězství Davidovi.⁵³

Podle Na'amana nemusí lokální název Šaarajim odkazovat ke dvěma branám. Koncové *ajim/n* lze interpretovat nejen jako formu duálu, ale také jako lokativní zakončení nebo jako fonetickou expanzi nominálního tvaru,⁵⁴ která je *sama o sobě* někdy přiřazena jako samostatné zakončení k ozna-

⁵² Tak Na'aman, N., „Sources and Composition in the History of David“, in: Fritz, V. – Davies P. R. (eds.), „The Origins of the Ancient Israelite States“, *JSOTSup.* 228 (1996), s. 170–186; též, „In Search of Reality Behind the Account of David's Wars with Israel's Neighbours“, *IEJ* 52 (2003), s. 200–224.

⁵³ Viz Na'aman, N., „In Search of the Ancient Name of Khirbet Qeiyafa“, *JHS* 8 čl. 21 (2008).

⁵⁴ Na'aman se zde odvolává na studie Demsky, A., „Hebrew Names in the Dual Form and the Toponym *Yerushalayim*“, in též (ed.), „These Are the Names“, *Studies in Jewish Onomas-*

čení místa, a která proto „nemůže být interpretována jako morfém duálu“.⁵⁵ Na'aman navrhuje překládat Šaarajim slovem ‚brána‘ i proto, že toto pojmenování odpovídá tehdejší realitě. Pevnost byla v 10. století BCE, v době silného království Gat, „umístěna na západní hranici Judska s Pelišteou a toto místo bylo považováno za bránu do judského království“.⁵⁶ Později, v 8. a 7. století BCE, když Gat padl a byl spravován z Ašdódu, se pelištejské hranice posunuly více na západ a Chirbet Qeiyafa se stala součástí Judska.

Na'amanovu identifikaci lokality s biblickým Gób odmítá v *Excavation Report* David L. Adams, který považuje 2S 21,19 na základě srovnání s 1Pa 20,5 za poškozený text, který byl upravený pozdějšími redaktory do té míry, že není relevantním zdrojem pro srovnání s 1S 17, zvláště ne pak pro vyřešení otázky *kdo* a *kde* zabil Goliáše. Literární kontext těchto dvou textů ze Samuelových knih podle Adamse „jasně ukazuje, že jde o dvě zcela odlišné události, jež se odehrály ve dvou odlišných obdobích a jichž se účastnily dvě různé osoby“.⁵⁷ Analýza biblických textů podle Adamse personální a lokální transpozici David → Elchánan a Šaarajim → Gób, tak jak ji navrhuje Na'aman, neumožňuje.

b. chronologie

Osídlení v Chirbet Qeiyafa bylo na základě relativní a absolutní chronologie datováno do rané doby železné IIA, a to s největší pravděpodobností na počátek 10. století BCE (horní limit konec 11. století BCE a dolní počátek druhé poloviny 10. století BCE), čímž se podle Garfinkela a Ganora potvrdila věrohodnost vysoké chronologie. V loňském prvním čísle časopisu *Tel Aviv* vyšly dvě studie, které tuto chronologii zpochybňují, modifikují a kládou si nad ní zásadní metodologické otázky.

Lily Singer-Avitz v první ze studií upozorňuje, že sada keramiky, jež byla Garfinkelem a Kangem datována do doby železné IIA, je typická jak pro fázi I, tak i IIA doby železné a že datování do jedné či druhé fáze je možné pouze „na základě forem, které se objevují *výhradně* v jedné z těchto dvou

tics, Vol. 3, Ramat Gan 2002, s. 11–20 a Elitzur, Y., *Ancient Place Names in the Holy Land: Preservation and History*, Jerusalem/Winona Lake 2004.

⁵⁵ Na'aman, N., „Shaaraim – The Gateway to the Kingdom of Judah“, *JHS* 8 čl. 101 (2008), s. 3.

⁵⁶ *Ibid.*

⁵⁷ Adams, D. L., „Between Socoh and Azekah: the Role of the Elah Valley in Biblical History and the Identification of Khirbet Qeiyafa“, in: *Excavation Report*, s. 47–66, zde 64.

fází“.⁵⁸ Podle Singer-Avitz řada z nalezeného materiálu patří do doby železné I a ani jeden z typů nepatří výhradně do doby železné IIA. Keramika z Chirbet Qeiyafa je tak svědectvím o širším časovém intervalu, než o jakém referují Garfinkel a Kang. Způsob argumentace, který tito badatelé užívají, je proto podle Singer-Avitz nelegitimní a závěry vyvozované ze zatím dostupného množství keramiky předčasné.

Absolutní chronologii v Chirbet Qeiyafa přešetřují ve druhé ze studií Israel Finkelstein a Eliezer Piasetzky. Za metodologicky neoprávněné považují zprůměrování (*averaging*) radiometrických dat.⁵⁹ Zprůměrování je podle těchto badatelů legitimní tam, kde je prokazatelný kontext analyzovaného materiálu, tj. např., když je zřejmé, že všechny vzorky byly součástí *jedné* jasně definované vrstvy (obvykle ohraničené vrstvou destrukce, zvl. destrukce ohněm). V Chirbet Qeiyafa takovýto zlomový prvek chybí, a proto nejsou „vzorky současné, spíše představují různé okamžiky v životě tohoto osídlení“.⁶⁰ Jejich nahodilý původ, jak autoři vzorek po vzorku dokládají,⁶¹ není svědectvím o jedné události, ale spíše reflexí délky osídlení, a proto nejde ani tak o jejich zprůměrování jako spíše o zakreslení (*plotting*) délky tohoto osídlení mezi roky 1130–915 BCE. Finkelstein a Piasetzky, také s odkazem na analýzu keramiky od Singer-Avitz, celkově uzavírají své pojednání komentářem, že „podle doposud zveřejněných radiometrických dat vrstva z pozdní doby železné I představuje dění v Chirbet Qeiyafa, které začalo 1050 BCE a skončilo někdy během 10. století BCE, ne však později než 915 BCE“.⁶² Chirbet Qeiyafa proto „elegantně zapadá do nízké chronologie pro strata z doby železné v Izraeli“⁶³ a nepředstavuje zpochybnění nízké chronologie.

⁵⁸ Singer-Avitz, L., „The Relative Chronology of Khirbet Qeiyafa“, *TA* 37 (2010), s. 79–83, zde 79.

⁵⁹ K tomu viz dříve v této studii a pak zvl. Garfinkel, Y. – Ganor, S., *Excavation Report*, s. 35.

⁶⁰ Finkelstein, I. – Piasetzky, E., „The Absolute Chronology of Khirbet Qeiyafa“, *TA* 37 (2010), s. 84–88, zde 85.

⁶¹ Radiometrické měření z Chirbet Qeiyafa stojí podle Finkelsteina proti přibližně čtyřem stovkám dalších C14 měření, která mluví ve prospěch nízké chronologie a předělu mezi dobou železnou I a IIA na konci druhé poloviny 10. století BCE. Srov. Finkelstein, I. – Piasetzky, E., „Radiocarbon dating of Iron Age in the Levant: a Bayesian model for six ceramic phases and six transitions“, *Antiquity* 84 (2010), s. 374–385.

⁶² Finkelstein, I. – Piasetzky, E., „The Absolute Chronology“, s. 87.

⁶³ *Ibid.*

c. ostrakon

Zvláštní místo v celé odborné diskuzi o sledované archeologické lokalitě má v roce 2008 nalezené ostrakon. Základní otázka zní, v čem je tento epigrafický dokument příznačně hebrejský a ‚judský‘. Ostatně i autoři sami připouštějí, že určení jazyka je součástí probíhající diskuze, která teprve začala, a jako další možnosti zařazení textu ostraka uvádějí kenaánštinu, fénicištinu, pelištejštinu, popř. také neznámý semitský dialekt.⁶⁴ Protože jde o jediný doklad svého druhu a navíc s poměrně obecným sdělením, je dále otázkou, zda váže ostrakon k dané lokalitě pouze místo nálezu. Pedologický průzkum sice hovoří ve prospěch údolí Éla jako místa, odkud pochází materiál, na němž je text napsán, na druhou stranu je třeba zvážit skutečnost, že hlína na výrobu keramiky byla často transportována na větší vzdálenosti do míst, kde nebyla k dispozici a kde pak byla rovněž používána.⁶⁵ Jako význačný se jeví argument o ostraku jako dokladu centralizované moci a rozšířené písemné vzdělanosti v Judsku počátku 10. století BCE. Toto tvrzení je při stávajícím množství epigrafického materiálu z dané oblasti a doby spíše ideálem promítaným do období, které je co do detailnějších analýz teprve postupně objevováno. Důležitý je v tomto ohledu i vlastní, na řadě míst *rekonstruovaný* text ostraka, který neříká *výslovně* nic o centralizaci, o monarchii a o její politické kapacitě. Již z prvních pokusů o interpretaci ostraka⁶⁶ je zřejmé, že kromě epigrafické analýzy budou významnými faktory také přizvaný biblický kontext, biblická chronologie⁶⁷ a v neposlední řadě také míra ochoty rekonstruovat chybějící části textu do co nejucelnější podoby.⁶⁸

⁶⁴ Garfinkel, Y. – Ganor, S. – Hasel, M., „The Contribution of Khirbet Qeiyafa to our Understanding of the Iron Age Period“, *Strata* 28 (2010), s. 39–54.

⁶⁵ Např. v lokalitě Ramat Rachel jižně od Jeruzaléma, kde v letech 2005–2010 probíhal archeologický průzkum, je doložena keramika vyrobená z hlíny pocházející právě ze Šefely. Pedologická analýza bude součástí konečné zprávy z Ramat Rachel, která začne vycházet od roku 2012 dále.

⁶⁶ Puech, E., „L'Ostracon de Khirbet Qeiyafa et les débuts de la royauté en Israël“, *RB* 117 (2010), s. 162–184; Galil, G., „The Hebrew Inscription from Khirbet Qeiyafa/Neta'im“, *UF* 41 (2009, vyšlo až 2010), s. 193–242. Další studie k ostraku nahlásili C. Rollson a A. Lemaire.

⁶⁷ Text ostraka byl zatím interpretován jako administrativní dokument judské monarchie (Garfinkel, Misgav, Puech), seznam vlastních jmen (tak ve vedlejší interpretaci Yardeni) a jako text diktovaný učitelem/otcem žákovi/synovi (Galil).

⁶⁸ Škála této ‚ochoty‘ je na jedné straně dána např. postojem M. Smitha, který považuje nález za velmi ‚temný‘ (z osobní konzultace), a na druhé straně jasně formulovaným sdělením G. Galila, jenž text překládá následovně: (1) Nečiň tak, nýbrž konej bohoslužbu...

d. keramika v etnickém kontextu

Keramika, jež byla nebo naopak nebyla zatím v Chirbet Qeiyafa nalezena, je předmětem široké diskuze, protože představuje zásadní klíč pro interpretaci lokality. Garfinkel a Kang považují nalezené vzorky keramiky za dostatečné pro stanovení *časového rámce* i pro *určení etnika* Chirbet Qeiyafy doby železné IIA. Jejich argumentace je nicméně podle některých kritiků užívána ambivalentně,⁶⁹ popřípadě s až příliš jednoznačnými závěry, které nemají zatím oporu v širším kontextu bádání.⁷⁰ To platí i pro již zmíněné etnické zařazení místa, při němž hraje důležitou roli pelištejská keramika. Stanovuje-li se relativní chronologie lokality také na základě absence bichromatické keramiky známé z Tel Qasile X, Tel Mikne IV a Aškalónu XIV tj. jako doklad pro to, že v době železné I nebyla lokalita ještě osídlena (*inkluzivní argument* v intenci: ‚tato keramika tam mohla být, ale osídlení tehdy ještě neexistovalo‘), a pak se usuzuje s pomocí malého množství keramiky typu Ašdód I a absence pelištejské keramiky Ašdód II na Chirbet Qeiyafa jako na judskou pevnost (*exkluzivní argument* v intenci: ‚tato keramika tam nemohla ve větším množství být, protože dané osídlení již existovalo‘), pak jde o dvojí typ argumentace.

Uvedené výhrady by bylo možné vyřešit odkazem na postupný vývoj etnické interakce mezi Pelišteou a Judskelem, který se odráží i v užívané ke-

(2) Vynášej soud nad otrokem a vdovou, soud nad sirotkem (3) a cizincem. Zastávej se dítěte/zastávej se chudáka (4) a vdovy. Oplácej (tj. pomstou za chudé) královskou rukou (pl.). (5.) Ochraňuj potřebného a otroka, podporuj cizince. Viz Galil, „The Hebrew Inscription“, s. 196.

⁶⁹ Viz dříve pojednávaná otázka stanovení relativní chronologie.

⁷⁰ To se týká zvláště stanovení dolní hranice chronologie v Chirbet Qeiyafa, k němuž lze vznést dva dotazy, a sice (a.) je rozsah nalezené pelištejské keramiky ašdódského typu natolik dostačující, aby na jejím základě bylo možné dále diferencovat na typ Ašdód I a Ašdód II a prostřednictvím absence druhého typu datovat lokalitu s přesností na desítky let? (b.) neopírá se toto datování nakonec více o radiometrická data než o širší kontext materiální kultury zprostředkované především nalezenou keramikou? Ašdódská keramika (oba typy jsou zatím shodně většinou označovány jako LPDW, tj. *Late Philistine Decorated Ware*) se vyskytuje vždy podle konkrétní lokality v širším časovém intervalu. Nejstarší doklad LPDW pochází z Ašdódu Xb (přelom 11. a 10. století BCE), dále je typická pro 10. století BCE, ale je doložená také z 9. a 8. století BCE (Tell es-Safi 4, Tel Mikne IV; na obou místech považována nicméně za reziduální) a nejpozději stratifikovaný vzorek pochází z Beer-ševy II (datovaný k roku 701 BCE). K tomu viz zvl. Ben-Schlomo, D. – Shai, I. – Maier, A., „Late Philistine Decorated Ware (Ashdod Ware): Typology, Chronology, and Production Centers“, *BASOR* 335 (2004), s. 1–35.

ramice.⁷¹ Studie k etnogenezi Judska/Izraele z posledních let skutečně ukazují, že právě mezi 11.–10. stoletím BCE (a podle všeho i později) představuje pelištejská keramika jeden z hlavních možných etnických rozlišovacích znaků. Tato keramika je doložena v hlavních místech tohoto vlivného přímořského státního útvaru a naopak chybí nebo je nacházena v nepoměrně menším množství vzhledem k lokální keramice na předpokládaných *judských* lokalitách, jakými jsou Lakíš, Tel Bet-šemeš (zde *contra* Tel Bataš V),⁷² Gezer a nakonec nyní také Chirbet Qeiyafa.⁷³ Pojednat toto téma obsáhleji je nad možností této *přehledové* studie, přesto je namístě zdůraznit, že interakce mezi Judskem a Pelišteu je v současnosti součástí několika probíhajících průzkumů a na konečné výsledky a jejich interpretaci si je, jak ostatně konstatují také Garfinkel a další,⁷⁴ nezbytné ještě počkat. Proti pelištejskému etnickému zařazení lokality se kromě vedoucích archeologických prací již vyjádřil například A. Mazar, který upozorňuje na rozdílnosti mezi keramikou nalezenou v Chirbet Qeiyafa a v Tell es-Safi.⁷⁵

Shrnutí a výhledy

Přestože jsou archeologické práce v Chirbet Qeiyafa teprve ve své polovině, již nyní je zřejmé, že tato lokalita pozměnila diskuzi o podobě Judska 10. století BCE. Vysoká chronologie, která byla alespoň co do *mediální*ho obrazu v posledních letech spíše na ústupu, díky intenzivní archeologické a souběžně (!) neméně intenzivní publikační⁷⁶ činnosti Garfinkela, Ganora a dalších autorů získala znovu na vážnosti a některá tvrzení, jako napří-

⁷¹ Základní studii k této tematice představuje Bunimovitz, S. – Yasur-Landau, A., „Philistine and Israelite Pottery: A Comparative Approach to the Question of Pots and People“, *TA* 1 (1996), s. 88–101.

⁷² K tomu viz Bunimovitz, S. – Lederman, Z., „A Border Case“.

⁷³ Srov. Faust – Lev-Tov, „The constitution of Philistine identity“, s. 21–23.

⁷⁴ Kang – Garfinkel, „Ashdod Ware I“, s. 158.

⁷⁵ Mazar, A., „Archaeology and the Biblical Narrative: The Case of the United Monarchy“, in: Kratz, R. G. – Spieckermann, H. et al. (eds.), *One God – One Cult – One Nation: Archaeological and Biblical Perspectives*, *BZAW* 404, Berlin/New York: De Gruyter, 2010, s. 29–58, zde 50.

⁷⁶ Okamžitá publikační návaznost na vlastní vykopávky je u autorů kampaně v Chirbet Qeiyafa programová. K tomu viz Garfinkel et al., „The Contribution“, s. 51: „One of the main shortcomings of archaeology is the very slow progress in the publication of excavation reports... For example, the important Iron Age remains at Arad and Beersheba which were excavated from the late 1950's and the early 1970's, have still not yet been published to any large extent.“ Nevýhody tohoto postupu jsou nasnadě (v reportu z vykopávek v Chirbet Qeiyafa 2007–2008 jsou četné formální chyby).

klad, že Judsko doby železné IIA je oproti severnímu Izraeli⁷⁷ ‚prázdnou zemí‘, byla přinejmenším zpochybněna.⁷⁸ Z představené diskuze a zvláště z reakcí na stanovení relativní a absolutní chronologie lokality je nicméně zřejmé, že si stoupenci nízké chronologie, jež jsou označováni chybně jako ‚minimalisté‘,⁷⁹ nad evidencí z Chirbet Qeiyafa znovu jen ‚přebrousili‘ své argumentační nástroje, a proto lze předpokládat, že další diskuze nad touto lokalitou bude plná kontroverzí. Na druhou stranu se ukazuje, že k určité větší vstřícnosti ze strany kritického tábora došlo. Totéž platí o opačné straně pomyslného spektra.⁸⁰

Chirbet Qeiyafa a obecně oblast Šefely se v současnosti stávají místem, kde se nově odkrývají dějiny raného Judska doby železné. Mnohoznačná evidence z Jeruzaléma⁸¹ a doposud spíše nepatrné doklady z Hebronu⁸²

⁷⁷ Zde je celá řada archeologických lokalit, jako např. Tel Dan, Tel Dór, Megido, Tel Rechov, Bet-šeán, Chásor, které mají významnou spojitost s ranou dobou železnou a jež se nejen svým rozsahem od pojednávaného místa diametrálně liší (jde o ‚tely‘ s mnoha stratigrafickými vrstvami, zatímco Chirbet Qeiyafa je místem ‚jedné vrstvy‘).

⁷⁸ Garfinkel et al., „The Contribution“, s. 44, kde je citován Finkelstein a jeho prohlášení: „The Judahite hill country was also relatively empty, inhabited by a small number of people who lived in a limited number of villages“ (z též., „The Rise of Jerusalem and Judah: The Missing Link“, *Levant* 33 (2001), s. 105–15, zde 106).

⁷⁹ Tak zvl. Garfinkel – Ganor, „Khirbet Qeiyafa in Context“, in: *Excavation Report*, s. 10–12, kde se neopodstatněně směšuje výklad dějin Izraele v podání tzv. minimalistů (P. R. Davies, N. Lemche, T. L. Thomson ad.) se stoupenci nízké chronologie, většinou tel-avivských archeologů. K tomu viz Sláma, P., „Starozákonní minimalisté“, in: Prudký, M. – Sláma, P. (eds.), „Tesáno do kamene, psáno na pergamen, tištěno na papír: Příspěvky ke starozákonní hermeneutice“, *SAT* 13 (2008/2), s. 207–223; Čapek, F., „Starý zákon, teologie a dějiny (náboženství) Izraele“, *TREF* 1 (2001), s. 66–74.

⁸⁰ Garfinkel za dobu Chirbet Qeiyafa považuje Finkelsteinem dříve zkoumanou lokalitu Chirbet ed-Dawara. K tomu viz Finkelstein, I., „Excavations at Khirbet ed-Dawwara: An Iron Age Site Northeast of Jerusalem“, *TA* 17 (1990), s. 163–208. Srov. dále Faust, A., „Settlement Patterns and State Formation in Southern Samaria and the Archaeology of (a) Saul“, in: Ehrlich, C. S. – White, M. A. (eds.), *Saul in Story and Tradition*, Tübingen: Mohr Siebeck, 2006, s. 14–38.

⁸¹ Mazar, A., „Jerusalem and its Vicinity in Iron Age I“, in: Finkelstein, I. – Na‘aman, N. (eds.), *From Nomadism to Monarchy: Archaeological and Historical Aspects of Early Israel*, Jerusalem: Yad Ben-Zvi, 1994, s. 70–91; též, „Jerusalem in the 10th Century B.C.E. : The Glass Half Full“, in: Amit, Y. – Ben Zvi, E. – Finkelstein, I. – Lipschits, O. (eds.), *Essays on Ancient Israel in its Near Eastern Context: A Tribute to Nadav Na‘aman*, Winona Lake: Eisenbrauns, 2006, s. 255–272; Finkelstein, I. – Herzog, Z. – Singer-Avitz, L. – Ussishkin, D., „Has King David’s Palace in Jerusalem Been Found“, *TA* 34 (2007), s. 142–164.

⁸² K diskuzi viz Ofer, A., „The Monarchic Period in the Judaeian Highland: A Spatial Overview“, in: Mazar, A. (ed.), *Studies in the Archaeology of the Iron Age in Israel and Jordan* (JSOTSup 331), Sheffield: Sheffield Academic Press, 2001, s. 14–37 nebo Chadwick, J. R., *The Archaeology of Biblical Hebron in the Bronze and Iron Ages: An Examination of the*

10. století BCE, navíc spojené s omezenými možnostmi další práce tamtéž, to vše má za následek zvýšený zájem o oblast na západ a jihozápad od Jeruzaléma. Konkrétním důkazem tohoto zájmu je, že v roce 2012 bude zahájen nový archeologický výzkum ve stejné oblasti, a sice paralelně jak v Azeku, tak i Sóku, tj. v lokalitách, které jsou od Chirbet Qeiyafa vzdáleny necelé tři kilometry.⁸³

Z představeného dění lze vyvozovat, že se pojetí raného státního útvaru v oblasti Judska pozměnilo, a to jak vzhledem k dřívějšímu archeologickému výzkumu, tak také vzhledem k biblickému obrazu o centralizované moci se sídlem v Jeruzalémě, odkud byla celá monarchie spravována. Snad nejlépe tento trend vystihli již v roce 2004 Z. Herzog a L. Singer-Avitz slovy:

Centrum vynořující se judské monarchie by mělo být přemístěno z hornaté oblasti do níže položených míst. Takovéto přemístění judského království do nížin by nás nemělo překvapit, protože dominantní role vysočiny je zcela nezvyklá. Úbočí a nížinaté oblasti jsou co do povahy význačně bližší městu než vysočina. Tento fenomén zevšeobecnil Braudel slovy: „Hory jsou obyčejně světem stranou civilizací. Civilizace jsou pak výdobytkem měst a nížin.“⁸⁴

Nepřehlédnutelným prvkem představené diskuze je, že stoupenci vysoké chronologie opomíjí – nebo alespoň dávají zatím do závorky – dobu vlády Šalomouna (965–930 BCE). Tato skutečnost, jež zatím nebyla publikačně rozvedena, vychází jednak z analýz konkrétní materiální kultury, jednak z dvojího hodnocení biblických narativů. Příběhy spojené s Davidem jsou ve svém základu považovány za víceméně relevantní zdroj počátků judské monarchie, zatímco texty související se Šalomounem jsou hodnoceny jako idealizované a ideologicky zabarvené obrazy, jejichž historická výpovědní hodnota je přinejmenším sporná. Různě vnímaná dějinná věrohodnost biblických výpravných textů vychází z představy raného Judska jako státního útvaru s vícero důležitými městy (Hebron, Jeruzalém, Bet-šemeš, Lakíš, Arad a také Šaarajim) a na ně napojenou sítí dalšího osídlení. Podoba tohoto

Discoveries of the American Expedition to Hebron (nepublikovaná dizertace z University of Utah z roku 1992).

⁸³ Půjde o společný víceletý mezinárodní projekt univerzit Tel Aviv a Heidelberg.

⁸⁴ Herzog – Singer-Avitz, „Redefining the Centre“, s. 235.

státního útvaru má blíže spíše teoriím o relativní distribuci moci a egalitarismu⁸⁵ než centralizované ‚palácové‘ kultuře jednoho města.

Diskuze o Chirbet Qeiyafa se ve velké míře opírá o biblický text. Ten je používán jako klíčový dokument a garant historické věrohodnosti tam, kde jsou jiné instrumenty interpretace nedostatečně přesné či víceznačné.⁸⁶ Již vícekrát zmíněný spor o vysokou a nízkou chronologii naráží jak u keramiky (rozpětí mezi pozdní dobou bronzovou a dobou železnou IIA, popř. IIB), tak u radiometrie (více nekompatibilních vzorků a skutečnost, že nelze datovat s přesností na jednu dekádu) na limity, které má vyřešit právě biblický text a zabránit tak pádu sledované lokality do nízké chronologie. Tvrzení vycházející jak z absolutní, tak i relativní chronologie, že byla „lokality zničena někdy mezi 1050 a 915 BCE“,⁸⁷ je natolik široké, že se hledá užší vymezení. Proto je přizván na pomoc biblický text. Ten referuje o osobách Saula, Davida a Goliáše a o událostech mezi Sókem, Azekou a Efes-damím (1S 17,1), z nichž pak vyplývají specifické indície, s jejichž pomocí jsou tyto události zanášeny do zamýšleného dějinného a místopisného kontextu; v případě pojednávané lokality konkrétně do doby krále Davida a doby železné IIA s dolní hranicí stanovenou délkou doby jeho vlády. Text tak, *paradoxně*, stojí často na začátku i konci a je více či méně akcentovanou a chtěnou kotvou celého diskurzu spojeného s Chirbet Qeiyafou.⁸⁸ Protože však nejde pouze o jeden text, ale o souhrn více textů a jejich vzájemnou inter-

⁸⁵ Srov. Faust, A., *Israel's Ethnogenesis: Settlement, Interaction, Expansion and Resistance* (London/Oakville., Equinox, 2006 a Pfoh, E., *The Emergence of Israel in Ancient Palestine: Historical and Anthropological Perspectives*, London: Equinox, 2009.

⁸⁶ Jako samozřejmý je kupříkladu používán z biblických textů odvozený postulát sjednocené monarchie. K diskuzi k tomuto viz Finkelstein et al., *The Quest*, s. 141–179.

⁸⁷ Garfinkel et al., „The Contribution“, s. 44.

⁸⁸ K tomu viz studii Adamse, „Between Socoh and Azekah“, in: *Excavation Report*, která je z velké části neskrývanou polemikou s Na'amanem a jeho rozbořením klíčových textů 1S 17 a 2S 21 ve prospěch větší starobylosti druhého z nich. Cílem Adamsovy argumentace se nezdá být nic jiného než zachránit Davida jako postavu, která zápasila s Goliášem v údolí Éla, a to s pomocí textu 1Pa 20,5, který je na základě *lectio difficillior probabilior* (!) bližší intencí původního sdělení. K otázce kompozice uvedených textů, kterou zde nelze z důvodů obsáhlosti současně diskutovat k tomuto tématu řešit, viz zvl. Römer, T. a de Pury, A., *Die sogenannte Thronnachfolgegeschichte Davids: Neue Einsichten und Anfragen*, OBO 176, Freiburg/Göttingen: Vandenhoeck&Ruprecht, 2000 a Frolov, S., „Succession Narrative: A 'Document' or a Phantom?“, *JBL* 121/1 (2002), s. 81–104.

pretaci, lze předpokládat, že identifikace lokality s biblickým Šaarajim není posledním návrhem.⁸⁹

Judské království doby železné IIA v podání vysoké chronologie se díky archeologickému výzkumu v Chirbet Qeiyafa ocitlo znovu na scéně a o jeho podobě, rozsahu, formě kultu i o jeho socioekonomické a politické kapacitě se vede intenzivní diskuze.⁹⁰ Její hlavní protagonista Yosef Garfinkel na otázku po přínosu sledované lokality ve svém široce otevřeném prohlášení konstatuje, že „chronologie a geografie Chirbet Qeiyafy umožňují sblížení mytologie, dějin, historiografie a archeologie“.⁹¹ Zda toto proklamované sblížení bude v následujících letech dále prohlubováno a co do verifikovatelných dat potvrzováno, či zda bude vystaveno spíše kritickým a odmítavým pohledům, ať již ze strany disciplín archeologie, dějin starověku nebo biblické vědy, to ukáže čas.

⁸⁹ Viz např. Galil, G., „The Hebrew Inscription“, kde autor identifikuje Chirbet Qeiyafa s biblickým Netajim uváděným v 1Pa 4,23 (ČEP zde překládá hebr. נטעיִם שָׁבִי jako ‚sadaři a vinaři‘, srov. LXX οἱ κατοικοῦντες ἐν Ναταΐμ a např. RSV ‚inhabitants of Netaim‘).

⁹⁰ Viz např. Zorn, J. R., „Reconsidering Goliath: An Iron Age I Philistine Chariot Warrior“, *BASOR* 360 (2010), s. 1–22.

⁹¹ Garfinkel et al., „The Contribution“, s. 50.